

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

**Οι επιτόπιες έρευνες (λαογραφικές αποστολές)
του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών στην περιοχή Γρεβενών***

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η καταγραφή του λαϊκού προφορικού λόγου, των εθιμικών πράξεων, αντιλήψεων κ.λπ., αποτελεί βασικό στοιχείο της λαογραφικής-εθνογραφικής έρευνας ήδη από τις απαρχές της επιστήμης της Λαογραφίας. Οι μέθοδοι συλλογής είναι διάφορες και συνήθως ακολουθούν το θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο και τις τεχνικές δυνατότητες, που προσφέρει κάθε εποχή. Στα πλαίσια των «λαογραφικών αποστολών» του η επαρχία και στη συνέχεια ο νομός Γρεβενών υπήρξε από τις περιοχές της χώρας που κίνησαν το επιστημονικό ενδιαφέρον του Κέντρου Λαογραφίας και των ερευνητών του κυρίως τα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι και σήμερα. Από τις λαογραφικές συλλογές του Κέντρου, που προέρχονται από τα Γρεβενά, οι σημαντικότερες από άποψη ποιότητας, όγκου και πλούτου υλικού και πληροφοριών είναι εκείνες των επιτόπιων ερευνών των επιστημόνων του. Είναι, μέχρι σήμερα, έντεκα (11) τον αριθμό και προέρχονται από οικισμούς ολόκληρου του νομού. Καλύπτουν όλες τις επί μέρους πολιτισμικές ομάδες των κατοίκων του (Κοπατσαραίων, Χασιωτών, Βλάχων, Βεντζιωτών, Προσφύγων).

Λέξεις κλειδιά: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, λαογραφική αποστολή, επιτόπια έρευνα, περιοχή Γρεβενών

Η αποτύπωση του λαϊκού βίου και πολιτισμού σε όλες τις εκφάνσεις του, η καταγραφή δηλαδή του προφορικού λαϊκού λόγου και η περιγραφή των εθιμικών

---

* Η παρούσα μελέτη παρουσιάστηκε αρχικά ως ανακοίνωση στο Δ' Επιστημονικό Συνέδριο «Γρεβενά: Ιστορία - Τέχνη - Πολιτισμός - Περιβάλλον», Γρεβενά 9-12 Απριλίου 2009, του οποίου δεν έχουν εκδοθεί ως τώρα τα πρακτικά.

εκδηλώσεων, πράξεων και δραστηριοτήτων του καθημερινού ανθρώπου, η απόδοση των γεγονότων και των αιτίων που οδηγούν σ' αυτά τα γεγονότα σε επίπεδο πρακτικό-υλικό ή μεταφυσικό κ.λπ. και η αρχειοθέτηση αυτού του τεράστιου υλικού που συλλέγεται, είναι θέμα που απασχόλησε –και σ' ένα βαθμό εξακολουθεί να απασχολεί– γενεές λαογράφων-εθνογράφων, αλλά και τους ανθρωπολόγους.

Οι απόψεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί σχετικά με την πιστότητα, την ακρίβεια, την πληρότητα και την «αυθεντικότητα», τελικά την αξία του συλλεγομένου λαογραφικού-εθνογραφικού υλικού, ποικίλλουν. Όταν στη σχετική συζήτηση εισέρχονται και ιστορικοί, το πράγμα αποκτά ευρύτερο ενδιαφέρον, ιδίως μετά την ανάπτυξη μεταπολεμικά του κλάδου της προφορικής Ιστορίας (Oral History).

Οι σχετικές όμως απόψεις παραμένουν θεωρίες –εφαρμόσιμες ή όχι– και το προσκομιζόμενο λαογραφικό υλικό, αντικείμενο εργασίας ενός ειδικού ερευνητικού Αρχείου, αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο και αξία, της οποίας το μέγεθος ελέγχεται και προσδιορίζεται ανάλογα με τους τρόπους και τα μέσα συλλογής του, τις δυνατότητες και τους εκάστοτε στόχους του συλλογέα-καταγραφέα, τις συνθήκες καταγραφής, καθώς και τις συνθήκες αρχειοθέτησης-φύλαξης, ταξινόμησης και τελικά μελέτης και αξιοποίησής του.

Η καταγραφή του λαϊκού προφορικού λόγου, των εθιμικών πράξεων, αντιλήψεων κ.λπ., αποτελεί βασικό στοιχείο της λαογραφικής-εθνογραφικής έρευνας ήδη από τις απαρχές της επιστήμης της Λαογραφίας. Οι μέθοδοι συλλογής είναι διάφορες και συνήθως ακολουθούν το θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο και τις τεχνικές δυνατότητες, που προσφέρει κάθε εποχή. Οι συλλογείς του 19ου αιώνα, για παράδειγμα, συνήθως στενογραφούσαν τις αφηγήσεις των λαϊκών πληροφορητών τους και πολλοί στη συνέχεια τις «συμπλήρωναν», «ωραιοποιούσαν» και «καλλώπιζαν» γλωσσικά και νοηματικά, ώστε να είναι συμβατές με όσα εκείνοι γνώριζαν, πίστευαν ή θεωρούσαν αναγκαίο να γνωρίσουν στο αναγνωστικό τους κοινό. Έτσι τις αφηγήσεις, ακόμα και τα πιο στερεότυπα μνημεία του προφορικού λαϊκού λόγου (τραγούδια, παραμύθια κ.ά.), προσάρμοζαν συχνά στις απόψεις τους για τη γλώσσα και την αισθητική¹.

Ο 20ός αιώνας έφερε την καταγραφή διά της ηχογραφήσεως σε κερί, βινύλιο, ταινίες μαγνητοφώνου ή πιο πρόσφατα σε ψηφιακή μορφή. Βέβαια η προηγμένη σύγχρονη τεχνολογία δεν έλυσε όλα τα προβλήματα της έρευνας πεδίου.

1. Βλ. Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό της Λευκάδας στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών», στον τόμο Πρακτικών (ΙΓ' Συμποσίου) «Ο λαϊκός πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοιτομύχης» (Λευκάδα, 11-13 Αυγούστου 2008), Αθήνα, έκδ. Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών, 2009, σ. 47-78 και ιδίως σ. 47.

Η ιδιαιτερότητα του λαογραφικού-εθνογραφικού υλικού προσδιορίζει και τους τρόπους αξιοποίησής του. Το γραπτό ιστορικό τεκμήριο αποτελεί μια παγιωμένη πληροφορία, που διαβάζεται από τους ερευνητές με τον ίδιο τρόπο, ερμηνεύεται ενδεχομένως από διαφορετικές οπτικές και αξιοποιείται ανάλογα με τις προηγούμενες γνώσεις για το ίδιο θέμα. Ελέγχεται και αξιολογείται σε σχέση με άλλες πληροφορίες. Η προφορική όμως μαρτυρία, η οποία μεταφέρεται από γενιά σε γενιά βιωματικά και εξελίσσεται, διαφοροποιείται, μεταποιείται, εμπλουτίζεται ή συρρικνώνεται, τελικά μεταπλάθεται για μια σειρά λόγους, που δεν είναι του παρόντος, ελέγχεται αυστηρά στο επίπεδο της αξιολόγησης. Ωστόσο, ο έμπειρος στην έρευνα πεδίου (επιτόπια έρευνα) ερευνητής και συγχρόνως χρήστης-αξιολογητής του υλικού θα αποδώσει σ' αυτό τη σημασία που έχει πραγματικά².

Το Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, εθνικό κέντρο τεκμηρίωσης του λαϊκού πολιτισμού σήμερα, ξεκίνησε, όπως είναι γνωστό, ως Αρχείο, «Λαογραφικόν Αρχεῖον» το έτος 1918, και από το 1927 εντάχθηκε στη νεοϊδρυθείσα (1926) Ακαδημία Αθηνών. Λειτουργήσε ως Θησαυρός του λαογραφικού υλικού, αλλά και ως διαχειριστής του, με ερευνητές στον διπλό ρόλο του καταγραφέα-μελετητή επί τόπου και του συντάκτη στη συνέχεια θεματικών μελετών. Δημιούργησε εργαλεία χρήσιμα για την επιτόπια έρευνα, με τα οποία οι ερευνητές σε εντεταλμένες αποστολές αλλά και ερασιτέχνες, κυρίως εκπαιδευτικοί, συγκέντρωσαν στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό στις 5.000 περίπου χειρόγραφες συλλογές του. Πρόκειται για τα «Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας», που συνέταξε ο Γ. Α. Μέγας, δημοσιευμένα σε συνέχειες στους πρώτους τόμους της επιστημονικής Επετηρίδας (1939-1949) του Κέντρου, τα οποία ανατυπώθηκαν αυτοτελώς σε ένα τόμο το 1975. Δημοσίευσε επίσης το συνοπτικό Ερωτηματολόγιο του Γ. Κ. Σπυριδάκη, «Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης», το 1962, και το εκτενές, αυτοτελές και αναλυτικό Ερωτηματολόγιο «Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού» των Στεφ. Δ. Ημέλλου και Αικατερίνης Πολυμέρου – Καμηλάκη (1983). Σήμερα και τα τρία ερωτηματολόγια διατίθενται πλέον και σε ψηφιοποιημένη μορφή από τον δικτυακό τόπο του Κέντρου³.

Το Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας διαθέτει σήμερα τεκμήρια σε χειρόγραφο υλικό (λαογραφικές συλλογές), ηχογραφήσεις, (μουσικής, συνεντεύξεων και διηγήσεων), φωτογραφήσεις, κινηματογραφήσεις, βιντεοσκοπήσεις και λαογραφικά αντικείμενα (μουσειακή συλλογή)⁴. Το Κέντρο αντικατοπτρίζει ουσιαστικά

2. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό της Λευκάδας», *ό.π.*, σ. 47-48.

3. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, *ό.π.*, σ. 48.

4. *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας: Ιστορικό, προγράμματα ανάπτυξης, εκσυγχρο-*

και την πορεία της λαογραφικής έρευνας στη χώρα μας, καθώς από τον ιδρυτή του και θεμελιωτή της λαογραφικής επιστήμης στην Ελλάδα, τον Νικόλαο Πολίτη, μέχρι σήμερα, χρησιμοποίησε ή προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τους τρόπους και τα μέσα που κάθε εποχή διέθετε για την καταγραφή του υλικού, παρακολούθησε ως ένα σημείο τις θεωρητικές κατευθύνσεις της λαογραφικής έρευνας και διαμόρφωσε την ιστορία των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα ιδρύοντας έδρες Λαογραφίας στα παλαιά κυρίως πανεπιστήμια και τροφοδοτώντας τα με καθηγητές της Λαογραφίας⁵.

Το Κέντρο Λαογραφίας και το Αρχείο του, εκτός από τις λαογραφικές αποστολές των ερευνητών του και τα ερωτηματολόγια που εξέδωσε και τα οποία αποτέλεσαν εργαλεία συλλογής υλικού, εμπλουτίστηκε με τη βοήθεια των εκπαιδευτικών, δασκάλων προπαντός και καθηγητών, συχνά στα πλαίσια ετήσιων λαογραφικών διαγωνισμών, οι οποίοι συνεχίζονται μέχρι και σήμερα⁶.

Κύριο μέσον όμως εμπλουτισμού του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών με υλικό έγκυρο, εξακριβωμένο, κατά το δυνατόν πλήρες και ακριβές, υπήρξαν οι λαογραφικές αποστολές των ερευνητών του, δηλαδή οι επιτόπιες εθνογραφικές-λαογραφικές έρευνες, που καθιερώθηκαν ήδη από τον μεσοπόλεμο και συνεχίζονται μέχρι σήμερα σ' ολόκληρο τον ελληνικό πολιτισμικό χώρο, πρόσφατα μάλιστα και στον απόδημο ελληνισμό⁷.

Οι αποστολές γίνονται προγραμματισμένα και οργανωμένα, χρησιμοποιούνται,

νισμός (3^η έκδοση αναθεωρημένη), Αθήνα 2006 [κείμενα: Δικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιμέλεια: Ευάγγ. Καραμανέζ]. Βλ. και Αναστ. Ορλάνδος, «Το έργο του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας κατά την πεντηκονταετία από της ιδρύσεως αυτού (1918-1968)», *Επετηρίς του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας*, τόμ. Κ'-ΚΑ' (1967-68)», εν Αθήναις 1969, σ. 5-13. Βλ. και Παναγ. Καμηλάκης, «Συλλογές λαογραφικού υλικού της επαρχίας Πυλίας στο Κέντρον Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών», *Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου «Πύλος: Διαχρονική – διεπιστημονική εξέταση»*, Πύλος, 1-3 Μαΐου 1998, Αθήνα 1999, σ. 101 κ.ε.

5. Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *ό.π.*, σ. 47-48.

6. Βιβλιογραφία για τη συμβολή των εκπαιδευτικών και προπαντός των δασκάλων στο συλλεκτικό έργο της Ελληνικής Λαογραφίας βλ. Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό της Λευκάδας...», *ό.π.*, σ. 49-50, υποσημ. 5.

7. Πρώτος στην Ελλάδα ο Αδαμάντιος Κοραΐς έθεσε, στα σχόλιά του σε αρχαιοελληνικά κείμενα (Πλουτάρχου, Παράλληλοι βίοι, τόμ. Δ', σ. κθ'), το ζήτημα της επιτόπιας συλλογής και καταγραφής του λαογραφικού και γλωσσικού υλικού του ελληνικού λαού από τον καθημερινό προφορικό λόγο του «κοινού λαού». Βλ. Δικαίος Β. Βαγιακάκος, «Το γλωσσικόν υλικόν εκ της Μακεδονίας και Θράκης εις το Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών και τα σχετικά προβλήματα», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, 28-30 Απριλίου 1976, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ι.Μ.Χ.Α., 1977, σ. 97.

πέραν από την εμπειρία και τη γνώση του κάθε ερευνητή για τον ερευνώμενο τόπο και τα λαογραφικά θέματά του, και τα υπάρχοντα ειδικά ερωτηματολόγια, που προαναφέρθηκαν, και όλα τα σύγχρονα τεχνικά μέσα συνέντευξης και καταγραφής⁸.

* * *

Στα πλαίσια αυτών των λαογραφικών αποστολών η επαρχία και στη συνέχεια ο νομός Γρεβενών⁹ υπήρξε από τις περιοχές της χώρας που κίνησαν το επιστημονικό ενδιαφέρον του Κέντρου Λαογραφίας και των ερευνητών του κυρίως τα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι και σήμερα. Από τις λαογραφικές συλλογές του Κέντρου, που προέρχονται από τα Γρεβενά, οι σημαντικότερες από άποψη ποιότητας, όγκου και πλούτου υλικού και πληροφοριών είναι εκείνες των επιτόπιων ερευνών των επιστημόνων του. Είναι, μέχρι σήμερα, έντεκα (11) τον αριθμό και προέρχονται από οικισμούς ολόκληρου του νομού. Καλύπτουν όλες τις επί μέρους πολιτισμικές ομάδες των κατοίκων του (Κοπατσαραιών, Χασιωτών, Βλάχων, Βεντζιωτών, Προσφύγων).

Θα κάνουμε στη συνέχεια μια πολύ σύντομη παρουσίαση αυτών των συλλογών, που έγιναν με βάση τα παραπάνω πλαίσια, των λαογραφικών δηλαδή αποστολών του Κέντρου Λαογραφίας στην ελληνική επαρχία και συγκεκριμένα στα Γρεβενά¹⁰.

8. Για τις λαογραφικές αποστολές των ερευνητών του Κέντρου Λαογραφίας βλ. την *Επετηρίδα* του, τόμ. Α' (1939) κ.ε. Παλαιότερα, κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1955-1968), δημοσιεύονταν κάθε χρόνο στην ίδια Επετηρίδα από τον τόμ. Θ'-Ι' (1955-57) έως και τον τόμ. Κ'-ΚΑ' (1967-68) αναλυτικές εκθέσεις των αποστολών των ερευνητών του. Στους επόμενους τόμους (ΚΒ' κ.ε.) δημοσιεύονται πολύ σύντομες εκθέσεις των αποστολών από τον εκάστοτε διευθυντή του Κέντρου Λαογραφίας.

9. Για την πόλη και την επαρχία (μέχρι το 1912: «καζά» και μετά το 1964: νομό) Γρεβενών από εθνολογική, δημογραφική, εκπαιδευτική και κοινωνική άποψη κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αι. βλ. Στέφ. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 1970, σ. 201-204. Βλ. και Τάκης Σουτζούκης, «Μία σκιαγραφία των Γρεβενών», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (Σφενδόνη), Θεσσαλονίκη 1928, σ. 324-330. Α.Ι. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, Γρεβενά, τόμ. Α', 2002 και τόμ. Β', 2014 και κυρίως τον συλλογικό τόμο *«Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι»*, επιμ. Ευθ. Γεωργιάδου-Κουντουρά, Ελ. Σκουτέρη-Διδασκάλου, γεν. επιμ. Ν. Καλογερόπουλος, έκδ. Νομαρχ. Αυτοδιοίκησης Γρεβενών - Νομαρχ. Αυτοδιοίκησης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 2004. Πλουσία και εκτενή βιβλιογραφία για τα Γρεβενά και την ευρύτερη περιοχή (λαογραφία, ιστορία, περιηγητές, αρχαιολογία-τουρισμός κ.ά.), καθώς και ξενόγλωσση, βλ. στο βιβλίο του Εύαγγ. Καραμανέ, *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών*, επιμ. Παναγ. Καμηλάκης, Αθήνα, έκδ. του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, δημοσίευμα αρ. 25, 2011, σ. 400-416.

10. Χειρόγραφα με λαογραφικό και γλωσσικό (διαλεκτικό) υλικό από την περιοχή Γρεβενών βρίσκονται και σε άλλα επιστημονικά ιδρύματα και αρχεία, όπως στο Κέντρο Νεοελληνι-

Ως πρώτες χρονικά αναφέρουμε τρεις χειρόγραφες συλλογές του Δημητρίου Λουκόπουλου¹¹, του γνωστού λαογράφου της Ρούμελης κυρίως, με τους αριθμούς 764, 825 και 981 στο Αρχείο χειρογράφων του Κέντρου. Οι δύο πρώτες δεν είναι ακριβώς συλλογές από εντεταλμένες λαογραφικές αποστολές των ερευνητών, όπως όλες οι υπόλοιπες και μεταγενέστερες, αλλά εντάσσονται εδώ κι αυτές, διότι, πρώτον, οφείλονται στην επιτόπια παρουσία και έρευνα του Δημ. Λουκόπουλου στην περιοχή Γρεβενών, όταν χρησιμοποιήθηκε από την Πολιτεία αμέσως μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και την απελευθέρωση της Μακεδονίας ως προσωρινός επιθεωρητής της Δημοτικής Εκπαίδευσης στη Δυτική Μακεδονία¹². Και εδώ, όπως έπραξε και αλλού όπου υπηρέτησε ως δάσκαλος, «δεν λησμόνησε να σημειώνει ό,τι έβλεπε και άκουε», όπως τονίζει ο Στίλπων Κυριακίδης¹³, σχετικά με τον λαϊκό πολιτισμό της περιοχής. Και, δεύτερον, ο Λουκόπουλος εργάστηκε στον μεσοπόλεμο στο τότε Λαογραφικό Αρχείο ως επιστημονικός συνεργάτης-ταξινόμος (1926-1935)¹⁴. Προϊόν της παρουσίας και

κών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών, τα Σπουδαστήρια Λαογραφίας των Πανεπιστημίων Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων κ.λπ. Για τα χειρόγραφα του Ιστορικού Λεξικού από τα Γρεβενά βλ. Δικαίος Β. Βασιλάκος, «Το γλωσσικόν υλικόν εκ της Μακεδονίας...», *ό.π.*, σ. 107-108, όπου γίνεται λόγος για 7 συνολικά (μέχρι το έτος 1976), συλλογές με γλωσσικό και λαογραφικό υλικό κυρίως από την περιοχή Δεσκάτης (4 συλλογές) κ.ά. χωριά των Γρεβενών.

11. Βλ. νεκρολογία του από τον καθηγ. Στίλωνα Π. Κυριακίδη, «Δημήτριος Λουκόπουλος (1874-1943)», *Λαογραφία*, τόμ. ΙΒ' (1938-1948) σ. 601-604, όπου παρουσιάζεται η ζωή, η δράση, το λαογραφικό, συλλεκτικό και συγγραφικό έργο του Δημ. Λουκόπουλου. Βλ. και το αφιέρωμα σ' αυτόν του περιοδικού «Ελεύθερα Γράμματα», Αθήνα, τεύχ. αρ. 59, 15 Ιανουαρίου 1947, όπου ο Ν. Δ. Λ[ουκόπουλος] δημοσιεύει (σ. 19) «βιογραφικό σημείωμα» γι' αυτόν. Στο ίδιο αφιερωματικό τεύχος ο Δημ. Σ. Λουκάτος, «Ο λαογράφος», *ό.π.*, σ. 26-28, γράφει για το λαογραφικό έργο του. Για το έργο του Δ. Λουκόπουλου και την εποχή του βλ. και Ενάγγ. Καραμανές, «Προσεγγίσεις του υλικού βίου κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου: το Λαογραφικό Αρχείο», στο *Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου* (Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, 4-7 Δεκεμβρίου 2003), τόμ. Α', Αθήνα 2012, σ. 423-428, όπου και σχετική βιβλιογραφία (σ. 425 σημ. 40).

12. Ο Ο Λουκόπουλος υπηρέτησε για ένα χρόνο ως προσωρινός επιθεωρητής της Δημοτικής εκπαίδευσης στη Δυτική Μακεδονία (Γρεβενά) και στη συνέχεια επέστρεψε στη θέση του ως δασκάλου στο Κεφαλόβρυσο (Θέρμο) Τριχωνίδας (Στίλ. Κυριακίδης, «Δημήτριος Λουκόπουλος (1874-1943)», *ό.π.*, σ. 602 και Ν.Δ. Λ[ουκόπουλος], «Βιογραφικό σημείωμα», *ό.π.*, σ. 19).

13. Στίλ. Κυριακίδου, *ό.π.*, σ. 602 «Δημήτριος Λουκόπουλος (1874-1943)».

14. Στίλ. Π. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. 602. Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* (ενημερωτικό τεύχος), *ό.π.*, σ. 38.

εργασίας του στα Γρεβενά, εκτός από τα τρία αυτά χειρόγραφα, υπήρξε και το εκτενές άρθρο του «Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας» στη *Λαογραφία*, τόμ. ΣΤ' (1917-18) σ. 99-168, όπου δημοσιεύει επωδές, μύθους ζώων, παροιμιώδεις στίχους, τους οποίους αναφέρουμε παρακάτω, όπως ακριβώς τους δημοσίευσε ο Λουκόπουλος και με τους οποίους οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής των Χασίων σκώπτουν την ιδιαίτερη χορευτική διάθεση και κλίση των Σιτοβιτών (κατοίκων του Σιτόβου, σήμ. Σιταρά) και των Κηπουριωτών, δίδοντάς μας και ιδέα της μικρής αποστάσεως μεταξύ αυτών των χωριών:

*Στους Γκριντάδες¹⁵ κάμουν γάμου,
στον Σίτουβου χορεύουν.
Άκουσαν κ' οι Κηπουργιώτις,
πήραν τα βρακιά στον ώμου¹⁶.*

Στο ίδιο άρθρο δημοσιεύονται επίσης δύο παραμύθια από τα Χάσια, παραδόσεις, δεισιδαίμονες τελετές και συνήθειες, έθιμα και τραγούδια του κλήδονα από την Αβδέλλα, εορταστικά έθιμα, κάλαντα, ονόματα μηνών, παιδικά παιχνίδια από τους Γριντάδες, τραγούδια των Χασίων κ.ά.

Το υλικό που δημοσιεύει ο Δημ. Λουκόπουλος αντιπροσωπεύει πολλά χωριά κυρίως από τα Χάσια, αλλά και από τα Βλαχοχώρια, τα Βέντζια και τα μαστοροχώρια των Γρεβενών.

Οι χειρόγραφες συλλογές των ερευνητών του Κέντρου Λαογραφίας και τα περιεχόμενά τους

- 1) Το υπ. αρ. 764 χειρόγραφο, που κατέθεσε ο Δημ. Λουκόπουλος το έτος 1926 στο τότε Λαογραφικό Αρχείο¹⁷, περιέχει σε 25 φύλλα 17 παραμύθια και άλλο λαογραφικό υλικό, το οποίο κατέγραψαν για λογαριασμό του μαθητές του τότε Γυμνασίου Γρεβενών¹⁸.

15. Οι Γκριντάδες ή Γριντάδες ή και Κριτάδες, ο σημερινός Αιμιλιανός Γρεβενών, στα Χάσια.

16. *Λαογραφία*, τόμ. ΣΤ' (1917-18), σ. 106.

17. Το έτος 1925 ο Δημ. Λουκόπουλος αποσπάστηκε από το σχολείο του Θέρμου Τριχωνίδας στο Ιστορικό Λεξικό και πήγε στην Αθήνα και το 1926 τοποθετήθηκε στο Λαογραφικό Αρχείο (Ν. Δ. Λ[ουκόπουλος], «Βιογραφικό σημείωμα», *ό.π.*, σ. 19).

18. Περιπτώσεις ανάλογες με τους μαθητές του Γυμνασίου Γρεβενών στη συλλογή παραμυθίων κ.ά. λαογραφικού υλικού υπήρξαν και παλαιότερα. Αναφέρω ενδεικτικά την περίπτωση συλλογής 38 παραμυθιών από τη Μονεμβασία Λακωνίας, που τα κατέγραψαν δύο

- 2) Το δεύτερο χειρόγραφο του Δημ. Λουκόπουλου από τα Γρεβενά (με τον αρ. 825) κατατέθηκε στο Λαογραφικό Αρχείο το 1927 από την οικογένεια του Ν. Γ. Πολίτη. Περιέχει υλικό για τον γάμο στους Γριντάδες και το Κηπουριό, που συγκέντρωσε ο Λουκόπουλος και προφανώς πρόσφερε στον Ν. Γ. Πολίτη πριν από το 1921, που πέθανε ο τελευταίος. Περιλαμβάνει 26 σελίδες τετάρτου σχήματος. Ας σημειωθεί ότι ο Ν. Γ. Πολίτης είχε παρακινήσει τον Λουκόπουλο να ασχοληθεί με τη λαογραφία¹⁹.
- 3) Το υπ' αρ. 981 χειρόγραφο, που αποτελείται από «Λαογραφικόν υλικόν συγκομισθέν εν τη επαρχία Ελασσόνης και εις Χάσια κατά την λαογραφικήν αποστολήν του 1934» με ποικίλο λαογραφικό υλικό²⁰.

Οι μεταπολεμικές χειρόγραφες συλλογές:

- 4) Πρώτη χρονικά είναι η υπ. αρ. 2154 συλλογή του τότε συντάκτη (δηλ. ερευνητή) του Λαογραφικού Αρχείου και μετέπειτα καθηγητή της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Δημ. Β. Οικονομίδη του έτους 1955. Τόποι συλλογής χωριά της Δυτ. Μακεδονίας (Κοζάνης, Γρεβενών, Καστορίας),

μαθητές του σχολαρχείου στην πρώτη δεκαετία του 20ού αι. μετά από ανάθεση συλλογής υλικού από τον καθηγητή τους και σχολάρχη Κ. Γούναρη. Βλ. σχετικά Σωκρ. Β. Κουγέας, «Παραμύθια από τη Μονεμβασιά», *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Σπουδών* (Ξεροκάμπι Λακωνίας, 28 Οκτωβρ. - 1 Νοεμβρ. 2004), έκδ. Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών, τόμ. Β', Αθήνα 2006, σ. 359-372 και κυρίως σ. 359-360. Μεταγενέστερα, το 1938, παιδιά του δημοτικού σχολείου στο Βαλτεσινικό Γορτυνίας συγκέντρωσαν παραμύθια και μύθους ζώων, μετά από εντολή του ενδιαφερόμενου για την Λαογραφία δασκάλου τους Ευστ. Βραχνού, προσφεύγοντας στα γηραιότερα μέλη της οικογένειάς τους. Βλ. σχετικά Ευάγγ. Καραμανές (επιμ.), *Λαογραφικές καταγραφές στο Βαλτεσινικό Γορτυνίας (μύθοι ζώων, παραμύθια και τραγούδια)*, Αθήνα, έκδ. του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (σειρά: Πηγές του λαϊκού πολιτισμού, αρ. 3), 2009, σ. 13 κ.ε. Βλ. την αρχή του χειρογράφου αρ. 764 στην εικ. 1.

19. Ο Νικ. Γ. Πολίτης είχε παροτρύνει τον Δημ. Λουκόπουλο, μετά τις πρώτες αξιολογες συλλογές και δημοσιεύσεις του με λαογραφικό υλικό στο περιοδικό «Λαογραφία», να εργαστεί συστηματικά στη συλλογή τέτοιου υλικού (Στίλπ. Κυριακίδης, «Δημήτριος Λουκόπουλος (1874-1943)», *ό.π.*, σ. 601).

20. Για την αποστολή του Λουκόπουλου στα Χάσια βλ. και Ευάγγ. Καραμανές, «Προσεγγίσεις του υλικού πολιτισμού...», *ό.π.*, σ. 419, 426. Στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού υπάρχει επίσης κατατεθειμένο χειρόγραφο του Δημ. Λουκόπουλου με αρ. 186 και με τίτλο «Μακεδονικά», του έτους 1914, με ενδιαφέρον υλικό από τα χωριά Γριντάδες, Κηπουριό, Καλόχι, Μηλιά και Σπήλαιο Γρεβενών. Περιέχει τραγούδια, παραμύθια, παροιμίες και ποικίλο άλλο υλικό, καθώς και λεξιλόγιο και ονοματολογικό υλικό. Είχε κατατεθεί στον διαγωνισμό της εν Αθήναις Γλωσσικής Εταιρείας του έτους 1916. Για το υλικό αυτό βλ. ευμενή κρίση του Φ. Κουκουλέ στο περ. *Αθηνά*, τόμ. 28 (1916), σ. 318-319.

μεταξύ των οποίων η Αβδέλλα, οι Φιλιππάιοι, το Μοναχίτι, η Σαμαρίνα, το Σπήλαιο και η πόλη των Γρεβενών (βλ. την πρώτη σελίδα του χειρογράφου στην εικ. 2).

Περιέχει σε 6 τετράδια από 500 περίπου σελίδες τραγούδια κ.ά. «μνημεία» του προφορικού λαϊκού λόγου, τοπωνύμια, έθιμα κ.λπ.

- 5) Το καλοκαίρι του έτους 1966 πραγματοποιεί επιτόπια έρευνα στα χωριά Δοτσικό, Μεσολούρι και Άγιο Γεώργιο Γρεβενών ο ερευνητής Άγγελος Ν. Δευτεραίος, ο οποίος έχει πραγματοποιήσει και άλλες λαογραφικές αποστολές στη Δυτ. Μακεδονία, από τις οποίες απέρρευσαν διάφορες δημοσιευμένες μελέτες του, όπως για τις λαϊκές παραδόσεις για τον άγιο Νικάνορα²¹. Το χειρόγραφο του (αρ. 3027) αποτελείται από 392 σελίδες ογδού σχήματος και περιέχει: Τραγούδια 112, παραδόσεις 31, παροιμίες 4, δίστιχα 2, παραμύθια 3, ειδήσεις για την κατοικία, ενδυμασία, γεωργικό και ποιμενικό βίο, για το παιδί, τον γάμο, θάνατο, την κοινωνική οργάνωση, λαϊκή λατρεία, χορό, μουσικά όργανα, μαγεία, δεισιδαιμονία, λαϊκή ιατρική, αστρολογία, μετεωρολογία, μαντική κ.ά.²²
- 6) Ακολουθεί τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του έτους 1975 ο ερευνητής Ελευθέριος Π. Αλεξάκης, ο οποίος στη διάρκεια της (πρώτης στη θητεία του στο Κέντρο Λαογραφίας) μηνιαίας τότε λαογραφικής αποστολής του έκανε επιτόπια έρευνα στα χωριά Κνίδη, Φελλί, Ταξιάρχης, Ελεύθερο (Α΄) και Καλόχι Γρεβενών. Το πλούσιο υλικό που συγκεντρώσε αποτέλεσε χειρόγραφο με τον αρ. 3802 του Αρχείου του Κέντρου, στο σύνθετο 8^ο σχήμα, με 624 σελ. Τα περιεχόμενά του χειρογράφου συνοπτικά: Τραγούδια ηχογραφημένα 148, μη ηχογραφημένα 150 (κείμενα τραγουδιών χωρίς μουσική), παραδόσεις 18, παραμύθια 8, ευχές 14, παροιμίες και παροιμ. εκφράσεις 9, επωδές 9, παιδικά παιχνίδια 9, καθώς και ειδήσεις για τις τροφές, την ενδυμασία, κατοικία, γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία (ποτάμια), λαϊκή τέχνη, γέννηση, βάπτιση, γάμο, θάνατο, κοινων. οργάνωση, λαϊκό δίκαιο, λαϊκή λατρεία και δεισιδαιμονία, μαγεία, λαϊκή ιατρική, αστρολογία, μετεωρολογία, μαντική,

21. Άγγ. Δευτεραίος, «Λαϊκά παραδόσεις περί οσίου Νικάνορος εκ Δυτικής Μακεδονίας», *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, Κομοτηνή 19-22 Μαρτίου 1975, Θεσσαλονίκη, έκδ. Ι.Μ. Χ.Α., 1976, σ. 57-73.

22. Βλ. λεπτομερέστερα Άγγ. Ν. Δευτεραίος, «Εκθέσεις λαογραφικής ερεύνης εις περιοχές νομού Γρεβενών (25 Ιουλ. – 15 Αυγ. 1966)», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, τόμ. ΙΗ΄-ΙΘ΄ (1965-1966), εν Αθήναις 1967, σ. 316-331, όπου ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για το υλικό της αποστολής και γενικά για τον λαϊκό πολιτισμό των Γρεβενών (κατοικία, παραδόσεις για τον Μεγ. Αλέξανδρο, γάμος, λατρευτικά έθιμα, κοινωνική οργάνωση, λαϊκό δίκαιο).

χορούς, μουσικά όργανα κ.ά. Στο τέλος το χειρόγραφο υλικό πλαισιώνουν 103 φωτογραφίες με ποικίλα λαογραφικά θέματα από τα παραπάνω χωριά.

- 7) Τον Ιούλιο-Αύγουστο του έτους 1979 πραγματοποιείται η πρώτη στον νομό Γρεβενών μηνιαία λαογραφική αποστολή του γράφοντος, ο οποίος επισκέφτηκε διαδοχικά τα χωριά Ζιάκας, Σπήλαιο, Φιλιππαιοί, Δασύλλιο, Σαμαρίνα, Σμίξη, Αβδέλλα, Πρόσβορο, και Κιβωτό.

Το ποικίλο υλικό που συγκεντρώθηκε συγκρότησε ογκώδες χειρόγραφο 800 περίπου σελίδων με τον αρ. 4132 και με τα εξής περιεχόμενα: Γενικά και ιστορικά στοιχεία κάθε χωριού, ειδήσεις για την συγκρότηση του οικισμού, την κοινωνική οργάνωση, το λαϊκό δίκαιο, την κατοικία και την αρχιτεκτονική, τις ασχολίες των κατοίκων, τον γεωργικό και ποιμενικό βίο, τη μελισσοκομία, αλιεία, οικοδομική, ξυλογλυπτική, βαρελοποιία, τους αγωγιάτες («κιρατζήδες»), τα χάνια, τις νεροτριβές, την υφαντική, βαφική, αλευροποιία (μύλοι), σαγματοποιία, τροφές, ενδυμασία, γέννηση, παιδί, παιδικά παιχνίδια, γάμο, λαϊκή λατρεία, πανηγύρια και εμποροπανηγύρεις, μαγεία-δαισιναιμονία, μετεωρολογία, λαϊκή ιατρική. Επίσης τραγούδια, πολλά ηχογραφημένα, ιδίως στο Σπήλαιο, παραδόσεις, παροιμίες, λαϊκό θέατρο, την ζωγραφική, αδελφοποιία, διάστιξη (τατουάζ), συνηθισμένη παλαιότερα στην περιοχή, καθώς και τοπωνύμια, ονόματα διάφορα, συνθηματική γλώσσα των μαστόρων, δηλ. «κουδαρίτικα», κ.ά. ποικίλα (βλ. την σ. 5 του χειρογράφου στην εικ. 3).

- 8) Τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1986 πραγματοποιήθηκε από τον γράφοντα και δεύτερη λαογραφική αποστολή με επιτόπια έρευνα στα χωριά Πολυνέρι, Αλατόπετρα, Μέγαρο, Αμυγδαλιές και Κρανιά. Το πλουσιότερο υλικό που συγκεντρώθηκε από αυτά τα χωριά αποτέλεσε ογκώδη χειρόγραφη συλλογή (με αρ. 4433) 1444 σελίδων, που συνοδευόταν και από τρία συμπληρωμένα ειδικά ερωτηματολόγια για τα έπιπλα και σκεύη.

Περιεχόμενα: Γενικά, ιστορικά, κατοικία, έπιπλα-σκεύη, ενδυμασία, τροφές, γεωργία, αμπελουργία, κτηνοτροφία, αλιεία (ποτάμια πάντα), επαγγέλματα-ασχολίες κατοίκων, βιοτεχνία και λαϊκή τέχνη (υφαντική, πλεκτική, κεντητική, αρχιτεκτονική, αγγειοπλαστική, αλεστική), παραδοσιακές συγκοινωνίες. Από τον κοινωνικό βίο: γέννηση, βάφτιση, σχολική ζωή, γάμος, θάνατος, κοινωνική οργάνωση, εθιμικό δίκαιο, μέτρα-σταθμά. Από τον πνευματικό βίο: λαϊκή λατρεία, μαγεία, προλήψεις, λαϊκή ιατρική, μετεωρολογία, δημοτικά τραγούδια 152, από τα οποία τα 42 ηχογραφημένα, μουσική και μουσικά όργανα, χοροί, λαϊκό θέατρο, παραμύθια 5, ευτράπελες κ.ά. διηγήσεις 43, παραδόσεις 20, παροιμίες 11, ευχές 11, ύβρεις, παρατσούκλια, τοπωνύμια κ.ά. (βλ. την πρώτη σελίδα του χειρογράφου στην εικ. 4).

- 9) Την ίδια χρονιά και σε συνέχεια της προηγούμενης εντεταλμένης έρευνας (λαογραφικής αποστολής), συγκεντρώσαμε για δέκα μέρες στην διάρκεια άδειας, τον Δεκέμβριο του 1986, ποικίλο υλικό από τα χωριά Λάβδα, Δοτσικό, Πανόραμα, Πρόσβορο, Καληράχη, Αβδέλλα, Οροπέδιο, Σύδενδρο, Ροδιά, Καλλονή, Άγιος Γεώργιος, Αηδόνια, Δασάκι, Μικρολίβαδο, Κηπουριό και Ταξιάρχη. Αυτό καταγράφηκε σε χειρόγραφο (αρ. 4457) 642 σελίδων. Περιεχόμενα: Γενικά και ιστορικά, υλικός βίος: κατοικία, ενδυμασία, επαγγελματικός βίος (δηλ. γεωργία, αμπελουργία, κτηνοτροφία, ποτάμια αλιεία, βιοτεχνία, λαϊκή τέχνη). Επίσης θέματα κοινωνικού βίου, όπως σχολική ζωή, γάμος, θάνατος, κοινωνική οργάνωση, λαϊκό δίκαιο. Από τον πνευματικό βίο: λαϊκή λατρεία, μαγεία, λαϊκή ιατρική, τραγούδια, μουσική και μουσικά όργανα, ανέκδοτα 9, παραδόσεις 9, παροιμίες και παροιμ. εκφράσεις 6, λαϊκό θέατρο, ονόματα, τοπωνύμια, συνθηματική γλώσσα μαστόρων κ.ά.²³
- 10) Μετά από έξι χρόνια ακολούθησε ο νεότερος συνάδελφος Ενώγγελος Καραμανές, ο οποίος πραγματοποίησε έρευνα στο Δοτσικό τον Ιούλιο του 1992. Το μικρό χειρόγραφό του από 44 σελίδες (αρ. 4798) περιέχει κυρίως θέματα του ποιμενικού βίου, ειδήσεις για επαγγέλματα-βιοτεχνία, για τις σχέσεις των κατοίκων του με τα γειτονικά Βλαχοχώρια και τα άλλα Κοπατσαροχώρια, για τον γάμο, την γαιοκτησία, την προίκα κ.ά. Το χειρόγραφο συνοδεύεται από 29 φωτογραφίες και 6 κασέτες με συνεντεύξεις.
- 11) Τελευταία χρονικά είναι η επιτόπια έρευνα του ίδιου ερευνητή στα χωριά Μέγαρο και Δοτσικό, που αποτέλεσαν αργότερα και αντικείμενο της διδακτορικής διατριβής του στο Παρίσι, καθώς και στα χωριά Άγιος Κοσμάς, Έλατος, Καλλονή, Κηπουριό, Κυπαρίσσι, Κυρακαλή, Λέισι, Μοναχίτι, Τρίκωμο και Ελάτεια. Η έρευνα έγινε σταδιακά από τον Απρίλιο του 1994 έως τον Απρίλιο του 1996. Το υλικό της συγκροτήθηκε σε ογκώδες χειρόγραφο (αρ. 4799) 1063 σελίδων. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού χρησιμοποιήθηκε το 1999 στην προαναφερθείσα διατριβή, η οποία είχε θέμα της την

23. Το υλικό των επιτόπιων ερευνών μας στον νομό Γρεβενών απετέλεσε την αφετηρία διαφόρων μελετών για την περιοχή. Μέχρι τώρα έχουν δημοσιευθεί από αυτές: 1) «Η παραγωγή του κρασιού και του τσίπουρου στον καθημερινό βίο και στα έθιμα του κύκλου του χρόνου στις περιοχές Κοζάνης και Γρεβενών», στο *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους. Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας*, Γρεβενά, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Γρεβενά, Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, επιστ. - εκδοτ. επιμέλεια Χαρ. Καρανάσιος κ.ά., 2016, σ. 1041-1080 (σε συνεργασία με τον Ενώγγ. Καραμανέ), 2) «Η ζωοκλοπή στην περιοχή Γρεβενών, 19ος-20ός αιώνας», στα ίδια *Πρακτικά*, σ. 991-1014.

«Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών²⁴». Σημειωτέον ότι οι δύο αυτές επιτόπιες έρευνες πραγματοποιήθηκαν πριν διοριστεί ο Ευάγγ. Καραμανές ως ερευνητής στην Ακαδημία (το έτος 2002).

Περιεχόμενα: γεωργία (τεχνικό σύστημα, στρατηγικές), κτηνοτροφία με όλα τα επί μέρους ειδικά κεφάλαιά της, που ενδιέφεραν ιδιαίτερα τον ερευνητή εν όψει της εκπονούμενης τότε διατριβής του (δηλαδή τεχνικό σύστημα, στρατηγικές, σύσταση του κοπαδιού, ζωοτροφή, βοσκοτόπια, μετακινήσεις, ξεχειμαδιά, τυροκομία κ. ά. πολλά), σχέσεις κτηνοτρόφων – γεωργών, ποιμενικές οικήσεις, γάμος, προίκα, οικογενειακές στρατηγικές, εμπράγματο δίκαιο, συγγενικές σχέσεις, αφηγήσεις (για τον Εμφύλιο κυρίως), γαλακτοπαραγωγή, οικονομικά στοιχεία και μεγέθη των κτηνοτροφικών μονάδων, ασθένειες των ζώων, προλήψεις, οργάνωση του χώρου και του χρόνου, διατροφή, δενδροκομία, αμπελουργία, λαϊκή λατρεία, μύθοι, βιοτεχνικά επαγγέλματα, ληστεία, τοπίο, γαιοκτησία και οικειοποίηση δασικών εκτάσεων, Βαλαάδες (ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι κάτοικοι μέχρι το 1923), παροιμίες, παρωνύμια, τοπωνύμια, οι Γύφτοι της περιοχής κ.ά. Επίσης στατιστικά στοιχεία για τις γεωργικές καλλιέργειες και την κτηνοτροφία, τις χρήσεις γης και τη δημογραφία.

Το πλούσιο υλικό συνοδεύεται από αναλυτικά περιεχόμενα, όπως και οι προηγούμενες συλλογές, 112 φωτογραφίες, 17 κασέτες, χάρτες κ.λπ.²⁵

24. Για τη διατριβή, και τη δημοσίευσή της σε συμπληρωμένη μορφή, βλ. παραπάνω, υποσημ. 9.

25. Το υλικό των λαογραφικών αποστολών και των άλλων επ' ευκαιρία επιτόπιων ερευνών του Ευάγγ. Καραμανέ στον νομό Γρεβενών απετέλεσε τη βάση και για άλλες, πέρα από τη διατριβή, μικρές ή εκτενέστερες μελέτες και άρθρα του για τη περιοχή. Αναφορά τους βλ. στο παραπάνω βιβλίο –συμπληρωμένη και επεξεργασμένη μορφή της αρχικής διδακτ. διατριβής– στο τέλος του, όπου η βιβλιογραφία (σ. 400 κ.ε.), στην οποία προσθετέα και τα εξής άρθρα και μελέτες του: 1). Evangelos Karamanes, "Changes in Cheese Production Among the Koupatsaréi: the Cheese Batzos" in Lysaght, P. (ed.) *Food from nature. Attitudes and Culinary Practices, (Proceedings of the 12th Conference of the International Commission for Ethnological Food Research, Umeå and Frostviken, Sweden, 8-14 June, 1998)*, Uppsala 2000, The Royal Gustavus Adolphus Academy for Swedish Folk Culture, σ. 287-296, 2). «Παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης της έλλειψης τροφίμων κατά την ανοιξιάτικη μεταβατική περίοδο στα Κουπατσιάρικα χωριά των Γρεβενών» *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας*, 29, 1999-2003, σ. 131-146, 3). «Κοινωνία και τεχνικές: Οι επιλογές της παραδοσιακής τυροκομίας» *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 92, Σεπτέμβριος 2004, σ. 94-98, 4). «Το οικοσύστημα των βελανιδιών» *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, τόμος 61 (2004), σ. 345-347, 5). «Τα συστήματα τυροκομίας της Πίνδου: συνέχειες και ασυνέχειες», *Η ιστο-*

Από την πολύ σύντομη και σχεδόν σχηματική αυτή παρουσίαση των επιτόπιων λαογραφικών ερευνών του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κατά τον 20ό αιώνα στον νομό Γρεβενών γίνεται, πιστεύουμε, αντιληπτός ο πλούτος, η έκταση, η ποικιλία και το εύρος των θεμάτων του υλικού, που συγκεντρώθηκε και καταγράφηκε κατά τρόπο μεθοδικό και συστηματικό. Υλικού πολύτιμου όσο περνούν τα χρόνια και οι γνήσιοι φορείς του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού συνεχώς λιγοστεύουν. Το υλικό αυτό αντιπροσωπεύει σε σημαντικό βαθμό το σύνολο των ποικίλων εκδηλώσεων του υλικού, πνευματικού και κοινωνικού βίου του λαού των Γρεβενών²⁶.

Συμπερασματικά μπορεί να επισημανθεί ότι γενικά το πλούσιο αυτό υλικό των λαογραφικών αποστολών των ερευνητών του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας στον νομό Γρεβενών ανταποκρίνεται πλήρως στις σύγχρονες απαιτήσεις της Λαογραφίας και των συναφών κοινωνικών επιστημών. Διότι έχει συγκεντρωθεί επί τόπου, με συμμετοχή και παρατήρηση, συνεντεύξεις και οπτικοακουστικές καταγραφές, από ειδικούς και έμπειρους ερευνητές, οι οποίοι συχνά όχι μια φορά, αλλά επανειλημμένα, επισκέφθηκαν για ερευνητικούς σκοπούς την περιοχή. Το υλικό που συγκεντρώθηκε καλύπτει αντιπροσωπευτικά το μεγαλύτερο μέρος του νομού και τις επί μέρους πολιτισμικές ομάδες του, όπως

ρία του ελληνικού γάλακτος και των προϊόντων του, 10ο Τριήμερο Εργασίας, Ξάνθη, 7-9 Οκτωβρίου 2005, οργάνωση: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Πειραιώς - Ίδρυμα Αριστείδης Δασκαλόπουλος, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Πειραιώς, Αθήνα 2008, σ. 425-449, 6). «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: Μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι κοινωνικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012. 100^η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης*, επιμ. Χαρ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, Δημ. Μυλωνάς, Δημ. Σκρέκας, Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 189-216, 7). Παναγιώτης Ι. Καμηλάκης – Ευάγγελος Θ. Καραμανές, «Αμπελουργία και κρασί στον παραδοσιακό πολιτισμό της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών» στο Γ. Α. Πίκουλας (επιμ.), *Οίνον ιστορώ Χ. Επιστημονικό Συμπόσιο Βελβεντό το οινοφόρο (Σάββατο 19 Οκτωβρίου 2013)*, Αθήνα 2014, σ. 173-207, 8). Παναγιώτης Ι. Καμηλάκης – Ευάγγελος Θ. Καραμανές, «Η χρήση του κρασιού και του τσίπουρου στον καθημερινό βίο και στα έθιμα του κύκλου της ζωής και του χρόνου στις περιοχές Κοζάνης και Γρεβενών» στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους. Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας, Γρεβενά 2-5 Οκτωβρίου 2014*, Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών, επιστημονική-εκδοτική επιμέλεια, Χαρίτων Καρανάσιος, Κώστας Ντίνας, Δημήτρης Μυλωνάς, Γρεβενά 2016, σ. 1041-1080 [(ψηφιακή έκδοση βλ. https://asynedioedymme.wordpress.com/o-τόμος_επίσκεψη_15/9/2016).

26. Στο Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας υπάρχουν και δεκάδες άλλες χειρόγραφες συλλογές, μικρές και μεγαλύτερες, ερασιτεχνών κυρίως συλλογών από πολλά χωριά των Γρεβενών. Αναλυτικό κατάλογό τους βλ. στο βιβλίο του Ευάγγ. Καραμανέ, *ό.π.*, σ. 402-403.

αναφέρθηκε. Είναι ακόμα πολυτιμότερο, αν ληφθεί υπ' όψιν η μάλλον πενιχρή λαογραφική και άλλη βιβλιογραφία των Γρεβενών, συνακόλουθα και η σχετική με το δημοσιευμένο λαογραφικό υλικό του πλούσιου λαϊκού πολιτισμού τους.

Το Κέντρο Λαογραφίας είναι πρόθυμο, όπως είναι γνωστό, να συνεργαστεί με φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και με άλλους συλλογικούς φορείς της περιοχής Γρεβενών για μελλοντική μερική ή και πλήρη αξιοποίηση και έκδοση του παραπάνω υλικού. Για τέτοιες περιπτώσεις έχει καθιερώσει τώρα και δέκα και πλέον χρόνια (από το 2002) μια ειδική σειρά των εκδόσεών του με τον τίτλο «Πηγές του λαϊκού πολιτισμού», στην οποία έχουν εκδοθεί σημαντικές συλλογές για τη λαογραφία των Παξών, της ορεινής Κορινθίας (Φενεού), του Βαλτεσινίκου Γορτυνίας, του Βαλτετσίου Αρκαδίας, της Λευκάδας, της Κορώνης, των Διαπόντιων νησιών της Κέρκυρας, της Βυτίνας, της Κιμώλου και της Ανάφης των Κυκλάδων. Πολλές άλλες τέτοιες εκδόσεις βρίσκονται στο στάδιο της υλοποίησέως τους. Θα άξιζε και για τα Γρεβενά, όπως και για το γειτονικό Βοΐο, από το οποίο προέρχονται πολλές και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες συλλογές, να περιληφθούν σ' αυτή τη σειρά ανέκδοτες συλλογές τους, που απόκεινται στο μοναδικό και πολύτιμο σήμερα Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

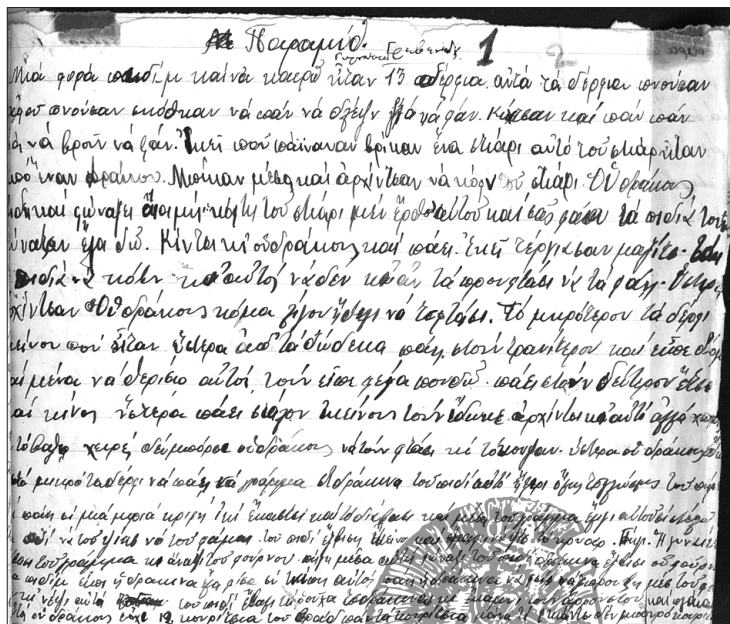
ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

PANAGIOTIS I. KAMILAKIS

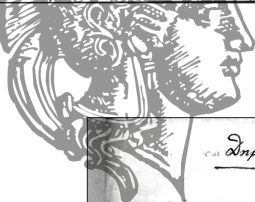
Ethnographic fieldwork (Folklore missions) of the Hellenic Folklore Research Centre, Academy of Athens in the Grevena area

The recording (collection) of the people's spoken language, customary (traditional) practices, views, etc., has been a key element of folklore-ethnographic research since the beginning of the science of Folklore. Collection methods are different, and usually follow the theoretical and methodological framework, and the technical possibilities available at a time. In the context of "folklore missions", the province and (subsequently) the Prefecture of Grevena was one of the areas of the country (Greece) that attracted the scientific interest of the Hellenic Folklore Research Centre and its researchers, particularly in the postwar years up to this today. Of the Centre's folklore collections derived from Grevena, the most important one, in terms of quality, quantity and wealth of material and information, are those of the on-the-spot surveys of its academic personnel. These collections number, to date, eleven (11) and come from settlements of the entire County. They cover all the individual cultural groups of local inhabitants (Kopatsarei, Khasiotes, Vlachs, Ventziotes, Asia Minor and Pontic Refugees).

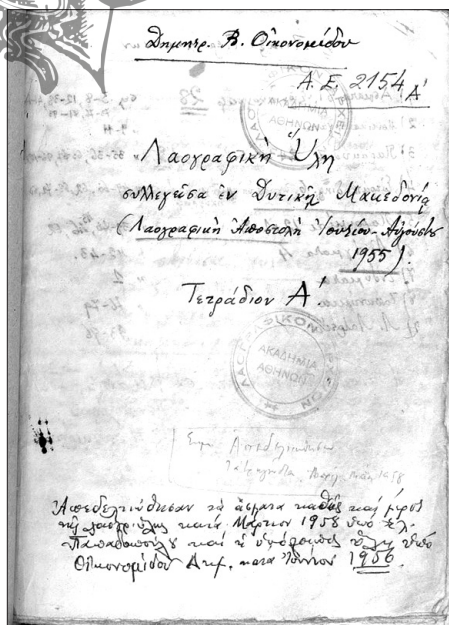

Εικ. 1. Η αρχή
του χειρογράφου
αρ. 764, του έτους
1926, του Δημ.
Λουκόπουλου
από τα Γρεβενά,
όπου καταγράφεται
παραμύθι από
μαθητή του
Γυμνασίου
Γρεβενών.

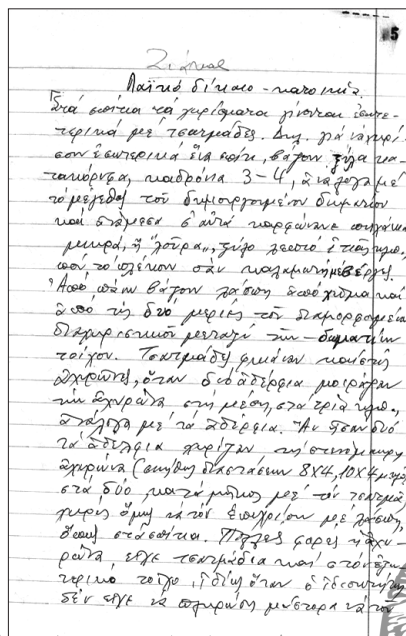
ΑΚΑΔΗΜΙΑ

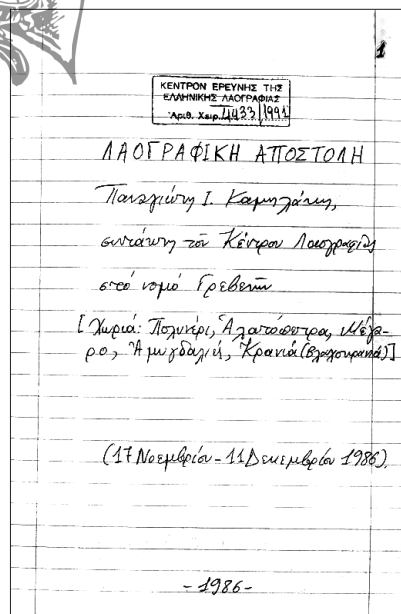
ΑΘΗΝΩΝ

Εικ. 2. Η πρώτη σελίδα του χειρογράφου
αρ. 2154, του έτους 1955,
της λαογραφικής αποστολής
του Δημ. Β. Οικονομίδη στη Δυτική
Μακεδονία, στο οποίο περιέχεται
υλικό και από την περιοχή Γρεβενών.

Εικ. 3. Η σ. 5 του χειρογράφου αρ. 4132, του έτους 1979, της λαογραφικής αποστολής του Παναγιώτη Καμηλάκη στον νομό Γρεβενών, η οποία αναφέρεται σε θέματα κατοικίας στο χωριό Ζιάκας.

Εικ. 4. Η πρώτη σελίδα του χειρογράφου αρ. 4433, του έτους 1986, της λαογραφικής αποστολής του Παναγ. Καμηλάκη στον νομό Γρεβενών.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ